

אף הן היו באותו הנס

חיובן של נשים בקריאת המגילה ובשאר מועדים

הרב נתנאל אריה

הצעת הסוגיה וקשייה

בגמרא במסכת מגילה (ד, א) "אמר ר' יהושע בן לוי: נשים חייבות במקרא מגילה שאף הן היו באותו הנס". כעין זה מצאנו גם במסכת פסחים (קח, א) בעניין חיוב נשים בארבע כוסות, ובמסכת שבת (כג, א) במצוות נר חנוכה. בכל המקומות מדובר במצוות עשה שהזמן גרמן, ומכל מקום אמר ר' יהושע בן לוי שנשים חייבות כיון שהיו באותו הנס.

פירוש רשב"ם - אף הן גרמו לנס

רשב"ם במסכת פסחים פירש שבכל שלושת המקומות משמעות הביטוי "אף הן היו באותו הנס" הינה, שהנשים גרמו לנס ולהצלה, וזה לשונו שם: "דאמר במסכת סוטה (יא, ב) בשכר נשים צדקניות, שהיו באותו הדור נגאלו, וכן גבי מקרא מגילה אמר הכי, משום דעל ידי אסתר הוה, וכן גבי חנוכה".

פירוש תוספות - אף הן נכללו בנס

תוספות במסכת פסחים ומגילה הביאו את דבריו, והקשו עליו שתי קושיות. ראשית, לשון "אף הן היו" משמע שהן טפלות, ולא שהן עיקר הגורם לנס. עוד מקשה על רשב"ם מתלמוד ירושלמי שגרס: "שאף הן היו באותו ספק" דהיינו - באותה סכנה, ומשמע שאף הן היו בכלל אותו נס והצלה. על כן מפרש תוספות כפשוטו, שאף הן היו באותה סכנה וגזירה, והנס התרחש גם להן, ועל כן מחויבות במצוות לזכר הנס. וזה לשונו במסכת מגילה: "שאף הן היו בספק דלהשמיד ולהרוג, וכן בפסח שהיו משועבדות לפרעה במצרים, וכן בחנוכה הגזירה הייתה מאד עליהן".

רש"י - מדרש פליאה

מדרש פליאה הוא פירוש רש"י בעניין. במסכת מגילה פירש כתוספות: "שאף על הנשים גזר המן להשמיד, להרוג ולאבד", אך במסכת פסחים פירש כרשב"ם: "כדאמרינן בשכר נשים צדקניות שבאותו הדור נגאלו, וכן גבי מקרא מגילה נמי אמרינן הכי, דמשום דעל ידי אסתר נגאלו, וכן גבי נר חנוכה". לא דיו שדבריו סותרים אלו את אלו, אלא שבמסכת שבת, בעניין נר חנוכה, עשה שלום בין תוספות לרשב"ם, והביא דברי שניהם: "היו באותו הנס - שגזרו יוונים על כל בתולות להיבעל לטפסר תחילה, ועל ידי אשה נעשה הנס". רוצה לומר, גם היו בכלל הנס, וגם היו גורם הנס, ודבריו צריכים ביאור.

נראה שגם פירוש רשב"ם צריך ביאור. לכאורה מפשט דברי ריב"ל משמע בבירור כתוספות, שאף הן היו בכלל אותו הנס, ולא שהן היו גורם הנס. מה גם שהמילים "אף הן היו" משמע שטפילות הן ולא עיקר, וגם ראינו שהירושלמי מפרש שאף הן היו באותו סכנה וכתוספות.

פירוש החתם סוכר

אמרנו כי פירוש הרשב"ם שנשים גרמו הנס מוקשה, הן מפשט הלשון: "אף הן היו", והן מלשון תלמוד ירושלמי, המפרש שאף הן היו בסכנה. מה"חתם סופר" בתשובה (או"ח, קפה) עולה כי קושיה אחת מתורצת בחברתה, וכדלקמן.

פירוש ה"חתם סופר" בדעת רשב"ם

ה"חתם סופר" סובר שסברת הדין "אף הן היו באותו הנס" לחייב נשים במצוות עשה שהזמן גרמן הינה "סברה דאורייתא", רוצה לומר סברה חזקה וברורה. לדבריו אף אם יצויר שהיינו עוסקים בזה במצוות מדאורייתא, ולא רק במצוות דרבנן כפורים, חנוכה וארבע כוסות, מכל מקום סברה חזקה זו ש"אף הן היו באותו הנס" הייתה מחייבת מהתורה. לאור תפיסתו קשה ל"חתם סופר" מסוכות, מדוע נשים פטורות ממצוות סוכה, והלא אף הן היו באותו הנס כמו בפסח?!

מסביר ה"חתם סופר" כי זה מה שהוקשה גם לתלמוד ירושלמי, ועל כן נקטו חז"ל בירושלמי לשון: "אף הן היו באותו ספק". דהיינו, רק נס הצלה מסכנת מוות מחייב נשים במצווה ולא כל נס בכלל. בפסח חנוכה ופורים הייתה הצלה מסכנה, ועל כן חייבות. אך בסוכות לא הייתה הצלה מסכנה אלא נס גרידא, ועל כן פטורות הן.

מכאן בא ה"חתם סופר" ליישב דעת הרשב"ם. לדעת ה"חתם סופר" גם לרשב"ם הוקשה מדוע שונה סוכות מפסח, אך לא יכול היה לפרש שאף הן היו "באותה סכנה", שהרי הבבלי נקט בפירוש: "היו באותו הנס", ולא כירושלמי: "היו באותו

ספק". לכן פירש רשב"ם שהנשים גרמו הנס, ובזה כלל את פסח, חנוכה ופורים, מה שאין כן בסוכות שלא גרמו הנס - פטורות הן.

אם נמשיך את דבריו, שנכתבו שם בקיצור, נראה שאפשר להוסיף שבזה חולקים תוספות ורשב"ם; האם סברת ריב"ל "שאף הן היו" הינה סברה דאורייתא, דהיינו סברה חזקה וברורה, שיש לה תוקף של תורה. או שהיא סברה דרבנן, דהיינו, רק תקנת חז"ל במצוות שתיקנו הם. רשב"ם סובר שזו סברה דאורייתא, על כן הוקשה לו ההבדל בין סוכות לפסח, ודחק לפרש שהנשים גרמו לנס וכן"ל. אך תוספות סובר שזו סברה דרבנן¹, ממילא מפרש שלא בכל מקום ראו חז"ל לתקן חיוב לנשים, ובמיוחד לא בסוכות שזו מצווה מתמשכת וכוללת, על כן פירש כפשוטו שאף הן היו בכלל הנס.

קשיים בפירוש ה"חתם סופר"

פירוש ה"חתם סופר" יפה הוא, אבל לדידי לא התיישבו הדברים כל כך. הן מה שכתב שסברת "אף הן היו" היא סברה דאורייתא, והן קביעתו כי בפסח הנשים היו בכלל הגזירה וסכנה, ואבאר הקשיים אחד לאחד.

כל יסוד קושייתו ויישוביו של ה"חתם סופר" מיוסדים על ההנחה כי סברת "אף הן היו" הינה סברה דאורייתא, ומשום כך הקשה מדוע בפסח חייבות אבל בסוכות פטורות. לעניות דעתי, אף שמצאנו דעה כזו בראשונים², אין נראה לתלות הדברים בדעה יחידית זו, ולעשות ממנה עיקר. ראשית, מדוע להניח כך, והלא אין המדובר אלא במצוות דרבנן: חנוכה, פורים ותקנת ארבע כוסות בפסח. יתירה מכך, עד שנקשה מפסח לסוכות, אדרבה נלמד מסוכות שאין זו סברה דאורייתא, ועל כן לא תיקנו חז"ל בכל מקום, ובוודאי לא במקום שהתירה תורה, ומה גם שיש שם סברה חזקה להתיר וכמו שכתבנו לעיל.

עוד יש להוסיף דברי הרמב"ם בפירוש המשנה (קידושין א, ז) שמה שאנו נוקטים שבמצוות שנשים פטורות - "הזמן גרמן" אינו סיבה לפטור, אלא קיבלו כך חז"ל בקבלה מסיני, והכל סיבותיו הנסתרות של הקב"ה. אלא שנקטו חז"ל סימן על דרך הכלל, ואמרו שמצוות אלו - רובן הזמן גרמן. אם כך מי אנו שנבוא להקשות קושיות מדוע כאן חייבות ושם פטורות!?

¹ כפי שבאמת כותב תוס' בפסחים ובמגילה, עי"ש.
² דעת ר' יוסף איש ירושלים, מובאת בתוס' במגילה שם.

כמו כן קשה לעניות דעתי לטעון כי בפסח היו הנשים בכלל סכנה ולכן חייבות, מה שאין כן בסוכות שלא היו בכלל סכנה. הלא מקרא מפורש הוא "וְכָל הַבַּת תִּחְיוּן" (שמות א, כב)! ואם תאמר מכל מקום שלטו בנשותיהם³, יש להשיב שאדרבה ממקרה שלומית בת דברי, שבא אליה המצרי בלילה בהיחבא, למדנו שלא שלטו בנשותיהם, ורק אחת הייתה ופרסמה הכתוב⁴.

שוב ראיתי, שכמעט מפורש בדברי בחז"ל בשני מקומות ובמשנה תוקף. בברייתא למגילת תענית כתוב: "אמר ר' יהושע בן קרחה: ומה גאולת מצרים, שלא נגזרה גזירה אלא על הזכרים בלבד, שנאמר: "כָּל הַבֶּן הַיְלֹוד הַיֵּאָרֶה תִּשְׁלִיכֶהוּ וְכָל הַבַּת תִּחְיוּן" (שמות א, כב) עשו אותם ימים טובים. גאולת מרדכי שנגזרה גזירה על הזכרים ועל הנקבות על אחת כמה וכמה".

עוד מצאתי בשיר שירים רבה (ד, יב) על הפסוק: "גֵן נְעוּל אַחֲתֵי כָלָה" בשם ריב"ל, שהוא בעל המימרא בבבלי: "שהיו (האומות) מונין (מצערים) לישראל ואומרים: ויעבדו מצרים את בני ישראל. אם בעשותן הן מכריחין, כל שכן בגופן ובנשותיהן! באותה שעה אמר הקב"ה אחותי כלה גן נעול". נמצאנו למדים שאותו רבי יהושע בן לוי שהוא בעל המאמר: "שאף הן היו באותו הנס" הוא גם הדורש, כי לא היו הנשים בכלל הגזירה במצרים, ולא שלטו בהן המצרים! נראה אם כן שצריך לחפש כיוון אחר בפשט דברי הרשב"ם והירושלמי, ואף בדברי רש"י שעדיין לא עסקנו בהם.

יסוד פירוש רש"י

פירוש רש"י כפירוש רשב"ם

רש"י כאמור הינו מדרש פליאה. במגילה פירש כתוספות ש"אף הן היו באותו הנס". רוצה לומר שהיו בכלל הנס שניצלו משמד. בחנוכה פירש גם כן כתוספות, אך הוסיף עליו דברי הרשב"ם, שעל ידי אשה נעשה הנס. אבל בפסחים פירש רק כרשב"ם, ועוד הגדיל להתמיה בפרשו לכל שאר המקומות, גם חנוכה וגם פורים, שבכולן סיבת חיוב נשים מפני שהן גרמו הנס, שלא כמו שפירש הוא עצמו באותם מקומות וכנ"ל.

לעניות דעתי יש מקום לומר שאם נבין את פירוש רש"י לדברי ריב"ל, באופן שיבאר את כל המקומות, נבין גם את פירוש רשב"ם. הרשב"ם כתב פירושו רק לפסחים ולא למסכת מגילה ולמסכת שבת. בפסחים כתב בדברי רש"י זקנו כמעט מילה במילה. יש

³ ואונס כרוצח, עיין דברים כב, כו.

⁴ כמובא במדרש שמות רבה א, כח.

מקום להניח, שכשם ששווים הם בפירושם שם, כך ישוו בפירושם גם בשאר המקומות.

מקומן של הנשים בשלושת הגאולות

נראה לי שבעיקר הדברים רש"י מסכים לדעת תוספות, שסברת "אף הן היו" הינה סברה לתקנה דרבנן. אלא שלדעתו אין כל המקומות שווים בעניינם. בפורים הייתה גזירת שמד על גברים ונשים כאחד, אבל בפסח לא היו הנשים בכלל הגזירה, וכפי שהתבאר לעיל, ובחנוכה אי אפשר לומר שהיו בגזירת שמד, אך היו בגזירה נוראה להיבעל להגמון תחילה.⁵

כמו כן יש להבחין מהו חלקן של הנשים בכל מאורע. בפסח היו שותפות הנשים בכלל בזכות הגאולה, וכמאמרם (סוטה יא, ב): "בשכר נשים צדקניות". אבל בפורים רק אשה אחת - אסתר, וגם היא - "וְאֵת מְאֹמֶר מְרֻדְכֵי אֶסְתֵּר עֲשֶׂה" (אסתר ב, כ). בחנוכה במיוחד חלקן של הנשים אינו מבורר כל עיקר, שכן מעשה יהודית בפשטות אינו באותה תקופה, וגם סיפור ביתו של מתתיה כהן גדול (כמובא בספר חשמונאים ח"א, א), אינו ברור ומרכזי; לא כאסתר המלכה, ובודאי שלא ככל הנשים בגאולת מצרים. מאחר שאין מכנה משותף ברור ומוחלט, הן בחלקן של הנשים בגרימת המאורע והנס, והן בשייכותן להצלה ולגאולה שעל ידי הנס, נראה שיש מקום להבין כל מקום לפי עניינו, מהי עיקר סיבת חז"ל לתקן שגם הנשים יהיו בכלל המצווה. עוד צריך לומר שבין סברת רשב"ם ובין סברת תוספות שתיהן ראויות להיאמר, אלא שסברת רשב"ם יותר חזקה, שהרי לדבריו לא זו בלבד שהנשים היו בכלל ההצלה, אלא הן אף גרמו להצלה, וזה פשוט גם לדעת תוספות, אלא שהוא הקשה מצד אחר, שאם כרשב"ם - מדוע כתוב "אף הן היו", ומשמע שטפלות הן ולא עיקריות.

אמנם לכשנדקדק נראה כי לכאורה קושיה זו אינה קשה כל עיקר, שהרי לא אמר הרשב"ם בשום אופן שהן היו עיקר גורמי הנס, אלא שגם הן היו גורמות הנס!⁶

יישוב הדברים והשלכות מעשיות

פירוש רש"י ורשב"ם

⁵ גם מלשון תוס' נראה שסבר שאין יד כל המקומות שווה. שהרי בפסח לא כתב שהיו "בגזירה" אלא שהיו "בשעבוד", ובחנוכה ג"כ לא ציין דבר ברור, אלא כתב באופן כללי: "הגזירה הייתה מאוד עליהן".

⁶ עיין בדבריו, ועיין עוד במדרש שהש"ר (ד, יב) שבנוסף לנשים צדקניות עוד נגאלו בזכות שלא שינו את שמם ולשונם, ולא דברו לשון הרע, עי"ש.

אם כנים דברינו יישוב הדברים פשוט הוא. בעניין ארבע כוסות בפסח סברו רש"י ורשב"ם, שכיוון שהגזירה לא הייתה על הנשים, ומאידך גיסא לא רק אשה אחת אלא כל הנשים ככלל היו שותפות בגרימת הגאולה, ממילא הסברה העיקרית לתקנת חז"ל לחייב נשים היא שותפותם בגרימת הגאולה.

אבל בפורים שהייתה גזירת שמד על הגברים והנשים כאחד, ממילא זו בודאי הסברה העיקרית לכלול גם נשים בחיוב ההודאה על ההצלה, ולא מצא רש"י לנחוץ להזכיר שותפותה של אסתר בגרימת ההצלה. הן משום שהיא רק אשה אחת, ולא עניין המייחד את כלל הנשים ככפסח, והן משום שחיוב הודאה על הצלה ממוות לחיים חזק יותר מהסברה שגם הן גרמו להצלה.

בחנוכה יש פנים לכאן ולכאן. מחד, לא הייתה זו הצלה ממוות לחיים, ומאידך גם לא כל הנשים היו שותפות בגרימת ההצלה. לכן בחר רש"י להביא שתי הסברות. גם שהיו בכלל הגזירה וההצלה, וגם שהיו שותפות בנס. אמנם מה שבפסחים הביא רש"י שבכל המקומות, גם חנוכה ואפילו פורים, סיבת חיוב הנשים במצווה הוא, מאחר שהיו שותפות בנס, יש להבין על פי מה שהקדמנו, שבאמת סברת שותפות בגרם ההצלה היא אמת ואפילו עיקרית באופן כללי. אבל בפרשו לכל מקום בפני עצמו, פירש לפי היותר מתאים לפרש באותו עניין!

דעת הירושלמי

דעת הירושלמי הובאה בתוספות ובעוד מקומות שגרס: "אף הן היו באותו ספק". את דברי הירושלמי לא מצאתי בהתייחסותו לגבי פסח או חנוכה, אלא בעניין פורים במסכת מגילה (ב, ה) במשנה גבי "הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן". לפיכך נוכל להסביר, שגם דברי הירושלמי אינם קושיה על רש"י ורשב"ם אלא להיפך. כמו שהבאנו לעיל, לכולי עלמא הסברה העיקרית באופן כללי הינה שותפותם של הנשים בגרימת הנס וההצלה, אבל מכל מקום כולם מודים שבפורים - שהיה הצלה משמד, ממיתה לחיים, הסברה העיקרית לחיובן היא העובדה שאף הן ניצלו, הנשים עם הגברים, וכמו שכתב רש"י בעצמו.⁷

סיכום השיטות

נראה למסקנה שבין לרשב"ם ובין לרש"י קיימת סברה כללית מדרבנן לחיוב נשים בפורים, חנוכה וארבע כוסות, והיא שותפותם בגרימת הנס וההצלה. אכן מאחר שאין יד כל המקומות שווה, יש להסביר כל מקרה לגופו, מהי הסברה היותר עניינית לתקנת חז"ל. גם הירושלמי אפשר שיסבור כרש"י ורשב"ם, ומה שכתב: "היו באותו

⁷ גם מתוס' בפסחים ובמגילה משמע שהירושלמי מוסב רק על פורים ולא על חנוכה ופסח, ע"ש.

ספק" מוסב על פורים בלבד, ושם גם רש"י ורשב"ם מודים לו שזו הסברה העיקרית, וכמו שכתב רש"י בעצמו. תוספות מחמת קושי הלשון והבנתו האחרת בירושלמי, מפרש בכל המקומות שאף הן היו באותה סכנה. אלא שכאמור, את לשון התלמוד ירושלמי ניתן ליישב, וגם קושי הלשון אינו חזק, כמו שהתבאר לעיל, ונמצאו דברי רש"י ורשב"ם עיקר בפירוש הסוגיות.

ההשלכות לחיוב נשים בקריאת מגילה רש"י ותוספות חלוקים גם ביחס לאיכות חיוב נשים במקרא מגילה. לדעת רש"י נשים מוציאות גברים בקריאתן⁸, אבל לדעת תוספות נשים יכולות להוציא נשים אחרות, אך אינן יכולות להוציא גברים ידי חובה⁹.

על פי הבנתנו במחלוקת רש"י ורשב"ם עם התוספות נוכל לבאר זאת כך. להסברו של רש"י, יסוד חיוב נשים במקרא מגילה הינו שותפותן הפעילה בנס ההצלה כמו הגברים, וזוהי סברה עיקרית באופן כללי לחיובן. ממילא לא תיקנו חז"ל חילוק מדרגות בינם לבין הגברים בתוקף חיובן במצווה, ויכולות להוציא גברים ידי חובה. אבל לתוספות שהדגיש שהיו טפלות, וחיובן הינו רק משום שגם היו בכלל ההצלה, יש מקום לחילוק מדרגות בתוקף חיובן, שאינן אלא גם מחויבות אבל לא כדרגת חיוב הגברים להוציאם ידי חובה, ובאמת נראה שמרן ה"בית יוסף" (או"ח, תרפט) תלה בזה את מחלוקתם, עיין שם היטב.

⁸ עיין רש"י ערכין (ג, א) ד"ה לאתויי נשים.

⁹ תוס' בערכין שם ד"ה לאתויי ובמגילה (ד, א) ד"ה נשים.